

אוריינות אתית בעידן הדיגיטאלי – ממימנות לתפיסת עולם

עידית אבני ואברום רותם, יוני 2011

[תנאי השימוש בתוכן המאמר](#)

מתקוונים לאתיקה

תקציר

המאמר דן באוריינות אתית דיגיטאלית, שהיא חלק בלתי נפרד מאזרחות דיגיטאלית עדכנית, תוך הפניית הזרקור אל האוריינות האתית כחלק מכישורי המאה ה-21, על רקע התהליכים בעידן זה, בו מתעצבים ומשנים פניהם ערכים וזכויות בסיסיות של אדם, חברה ותרבות. לצורך כך מתואר מיפוי ופרוט המושגים המרכזיים והקשרים ביניהם של כישורי אוריינות העידן הדיגיטאלי הנדרשים מאזרח ולומד כחלק ממימנות "המאה ה-21".

הדיון ופרוט המושגים המאמר, מהווים עוגן ותשתית לפריסת ארגז הכלים הנדרש ללמידה וליישום אוריינות האתיקה הדיגיטאלית על ידי כל לומד ואזרח דיגיטאלי, כתנאי הכרחי לקיום חברה בעידן הדיגיטאלי, חברה הוגנת המכבדת את כל אזרחיה.

אתיקה בעידן הדיגיטאלי – מה נשתנה?

האם אתיקה אישית וחברתית משתנה עם הזמן? האם הדרישות המוסריות מהאדם ומהחברה שונות מאשר בחברה אחרת בעידן אחר? האם שרידות החברה לאורך זמן, מותנה במידת המוסריות שלה ומידת הנחלתה לדור הצעיר?

שאלות ברוח זו מנקרות מקדמת דנה בכל שיח אודות אתיקה. לצד שאלות אלה, גוברת ההסכמה שהשיח אודות אתיקה בעידן הדיגיטאלי אינו עוד מותרות של מעגלי שוליים אינטלקטואלים, פילוסופים ואנשי משפט וממשל. המדיה המקוונת מביאה את האתיקה למרכז השיח הציבורי, כשכל אזרח נדרש להתמודד עם סוגיות העולות בהתנהלותו הדיגיטאלית כצרכן או יצרן המשתמש בטכנולוגיות ובמרחב המקוון ונדרש לקבל החלטות תוך נקיטת עמדה מוסרית בארועים יום-יומיים בחברה, בעבודה ובמשפחה.

התרבות הדיגיטאלית הופכת סדרי עולם וחברה על פיהם, בהם האזרחים ברחבי העולם מודעים יותר ללגיטימיות זכויותיהם כמו גם לזכויות האחר, ולאפשרות לדרוש לגיטימיות זו לממש כיום זכויות אלה. אינטראקציה מיידית, טשטוש גבולות, הבנייה חדשה של זהות ועיצוב של ערכים וזכויות כמו חופש ביטוי, פרטיות, קניין, חופש מידע וכד', הם ההזדמנויות הטמונות בנגישות למידע ושימוש בו, במגוון אמצעי

התקשורת והשיתוף, באפשרות להשמעת קול בפומבי, לנצל ולהשתמש במידע ותובנות של "חוכמת ההמון"¹.

המאפשרים שמשפיעים ישירות על התנהגות של כל אזרח באשר הוא, וכמעט ולא היו בהישג יד לאזרח מן השורה, הפכו לנגישים לכל באמצעות הטכנולוגיה להמונים. לצד הרווחים שמביאים מאפשרים נגישים אלה, הם מטילים את האזרח למערבולת של בלבול ומבוכה, כשבידיו היכולת להתנהלות מוסרית, או לחילופין לניצול התנהלות לא מוסרית אישית וחברתית, בקנה מידה והקף שלא היה קודם, ומכאן גם המלכודות המצויות בעצם השימוש בטכנולוגיה ומאי מודעות להשלכותיה.

הבלבול ואי ההבנה נובעת מכך שדוקא בעידן בו השקיפות והפתיחות הציבורית והאישית הופכת למציאות יום-יומית, ארעו בשנים האחרונות משברים חברתיים בקנה מידה גלובלי, כמו קריסת כלכלות כתוצאה משחיתות, הונאות והתנערות מאחריות ציבורית-חברתית. "אור השמש המחטא"² של המדיה המקוונת לא מנע תופעות אלה. לצד אלה צצות תופעות של מחאה ספונטנית המונית שמניעה תהליכים חברתיים, כשהסוגיות האתיות הנלוות להן, מטילות על האזרח חובה לידע הבנה, שלא היו מוכרים קודם לכן. תופעות מוקצנות אלו, והוויה חברתית-אישית חדשה, בה ההתנהגות במרחב הדיגיטאלי הפכו חלק בלתי נפרד בחיי היום יום של כל אזרח וחברה, מחייבות אימוץ נורמות ודרכי התנהלות מתאימות הנגזרות מההזדמנויות ומהמכשלות שנגרמות בעצם השימוש בטכנולוגיה.

אוריינות העידן הדיגיטאלי

הגדרה פורמאלית של אוריינות היא "יכולת לניתוח, פרוש והבנה של מידע בתחום או בהקשר מסויים, או במדיה מסויימת"³. עד לפני שנים ספורות, המושג "אוריינות" – "*literacy*" מציין במשמעותו הבסיסית יכולת קרוא וכתוב. במשמעות רחבה יותר, מדובר על שליטה ביכולות תקשורת נוספות - דיבור, האזנה והתבוננות - המאפשרות תפקוד טוב יותר בחברה⁴. אוריינות היא "מסוגלות ל -" / "יכולת ל-" במספר רחב של תחומים. כיום (2011) חודר המושג אוריינות לשיח הציבורי-חברתי-חינוכי לכל תחום בו ישנה ציפייה מאנשים להבין את התחום ולדעת לפעול בהתאם, כאשר לכל תחום נדרשים כלים ותפיסות ספציפיים כדי למצות את מלוא המשמעות שבו.

כך נמצא פרוט ארוך של סוגי אוריינות רבים כמו אוריינות הטבע, אוריינות אמנותית, אוריינות מדיה, אוריינות חזותית, אוריינות המספר, אוריינות טקסט, אוריינות חברתית-תרבותית, אוריינות רגשית, אוריינות ארגונית, אוריינות סביבתית, אוריינות מדעית, כמו גם אוריינות מחשב ומידע, אוריינות כלכלית ועוד.

1 בספר "חוכמת ההמון", *The wisdom of the crowds* הראה ג'ימס סורוייקי כי כאשר נותנים לקבוצות גדולות של אנשים לנסות להעריך מדד או לתת תשובה לסוגיה, מסתבר שהתוצאה קרובה מאד לתוצאה האמיתית. מתוך זה, יותר מדי הוגים נסחפו למקום שמשמע ממנו במודע ו/או שלא במודע, שאין צורך בהתמחות ואליטות של ידע, אלא בדעת "ההמון"... והתוצאה - אסון חברתי וחינוכי הגובל בבערות ורדידות בשם "חוכמת ההמון", וזלזול במקצועיות ובידע מובנה.

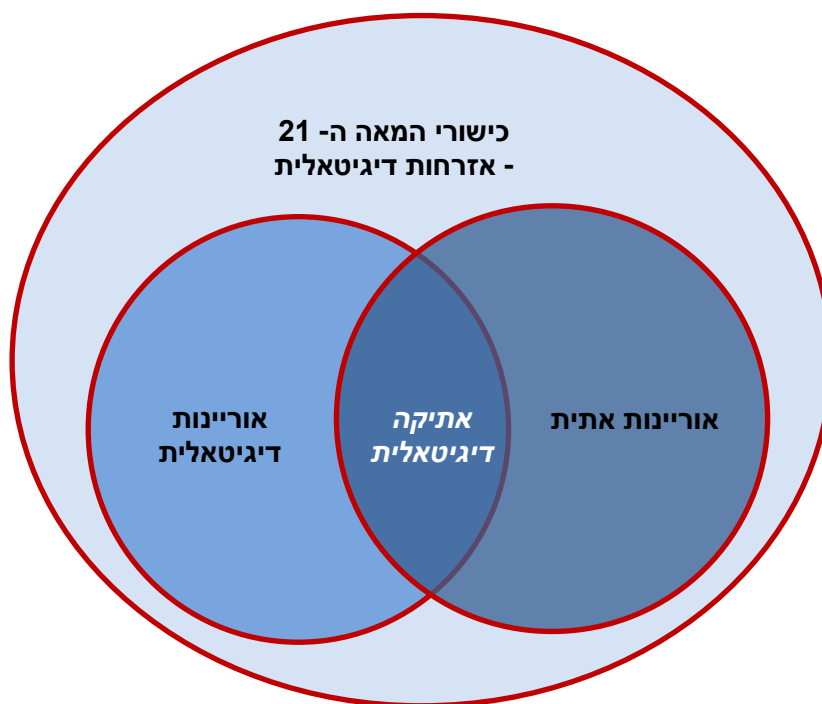
2 האמרה "אור השמש הוא המחטא הטוב ביותר" "Sunlight is said to be the best of disinfectants" - מיוחסת לאחד מעמודי התווך של המשפט האמריקאי, שופט בית המשפט העליון ארה"ב Louis Brandeis (1856-1941), שאגב, סבל מקשיי ראייה עד כדי עיוורון בשלהי חייו המקצועיים.

3 McKenzie J. (2009). [Reading Across a Dozen Literacies](#). From now on the educational technology journal. Vol 18|No 4|March 2009

4 [אוריינות](#) - ויקיפדיה (עברית) והאזכורים שם

השימוש בטכנולוגית המידע והתקשורת, הביא למרכז השיח הציבורי את העיסוק באוריינות דיגיטאלית, שהיא, לצד הגדרות דומות רבות אחרות, "היכולת האישית להשתמש במחשב לצורך חקר, יצירה ותקשורת כדי לפעול ולשתף בבית, במקום העבודה ובקהילה"⁵. במושגי זמן היסטוריים-חברתיים, שינתה הטכנולוגיה בין לילה את האפשרות לכל אדם באשר הוא, לנצל אמצעי ביטוי, תקשורת והפצה, ובכך הציפה את הצורך המיידי להנחלת אוריינות אתית לכל אזרחי החברה.

איור 1 : אוריינות העידן הדיגיטאלי

אוריינות העידן הדיגיטאלי מבוססת על "כישורי המאה ה-21" שעיקרן⁶: דרכי חשיבה, דרכי עבודה, אמצעי עבודה וחיים בעולמנו. חלוקה זו כוללת בתוכה את היצירתיות, היזמות והחדשנות הנדרשת מזרח כיום, אוריינות תקשורת ומידע, כישורי עבודת צוות, ואזרחות מקומית וגלובלית המסתמכת על הטכנולוגיה העדכנית.

בעוד "מיומנויות המאה ה-21" מוזכרות בדרך כלל בהקשר החינוכי של אתגרי מערכות החינוך, "אזרחות דיגיטאלית" – "Citizenship Literacy" מוזכרת כמכלול הכישורים העדכניים הנדרשים לכל אזרח בחברה של היום" – "digital literacy levels among workers and citizens"⁷. מרכיבי האזרחות הדיגיטאלית,

5 Frailon J. and Ailner J (2011) The IEA International Study of Computer and Information Literacy (ICILS). *ICILS, 2010 IEA*. ACER (Australian Council for Educational Research)

6 * Binkley M., Erstad O., Herman J., Raizen S., Ripley M., and Rumble M. (2010) Draft White Paper [Defining 21st century skills](#). ATCS (Assessment & Teaching of 21st Century Skills), University of Malbourne. CISCO, INTEL and MICROSOFT.

* Schmidt e., (2009) [Framework for 21st Century Learning](#). Partnership for the 21st century skills.

המוגדרת כנורמות התנהגות ומיומנויות טכנולוגיות מידע ותקשורת, הינן התמצאות ושימוש בתוכן דיגיטלי, התנהגות ראויה ומיומנויות תקשורת מקוונת⁷. בנוסף נמצא מרכיבים עדכניים לסביבה מקוונת כמו נגישות, סחר, חוק, רווחה, זכות מיגון ואחריות⁸.

בתוך מרחב זה (איור 1) המתאר את כישורי אוריינות המאה ה-21 ואזרחות דיגיטלית, נמצא אוריינות דיגיטלית (*digital literacy*) ואוריינות אתית (*ethical literacy*), שהנגזר משניהם הוא האוריינות האתית הדיגיטלית.

בשיח האזרחי והחינוכי, נמצא **שהאוריינות דיגיטלית** המכילה את המיומנויות הבאות⁹ (שמובאות גם בשמות מעט אחרים):

- מיומנויות חברתיות ברשת
- מיומנויות חוצות מדיות (Transliteracy) – שימוש במדיות מגוונות
- שמירה על פרטיות
- ניהול זהויות
- יצירת תוכן
- ארגון ושיתוף תוכן
- שימוש חוזר חוצה פורמטים (repurposing) בתכנים
- סינון ובחירת תוכן
- פרסום עצמי

לצד אלה משתמשים בהקשר של אוריינות דיגיטלית, או אף כתחליף למושג זה, בשני המושגים הבאים, שניתן לראותם חופפים במידה רבה:

א. **אוריינות מידע ותקשורת ICT** (information and communication literacy) מתמקדת ביכולות אישיות של טיפול במידע ותקשורת ומושתתת על 3 ממדים: קוגניטיבי, אתי, וטכנולוגי: "היכולת להשתמש בטכנולוגיה דיגיטלית, בתקשורת וכלים ו/או ברשת כדי: להגדיר, לטפל, להתנהל, להכליל, להעריך, ליצור ולהתקשר באופן מוסרי וחוקי כדי לתפקד ולפעול בחברת המידע"¹⁰.

ב. **אוריינות מחשב ומידע CIL** (Computer and Information Literacy) היא "אוריינות מחשב ומידע היא היכולת האישית להשתמש במחשב לצורך חקר, יצירה ותקשורת כדי לפעול ולשתף

7 [אזרחות דיגיטלית 2010. איגוד האינטרנט הישראלי.](#)

8 Ribble M. (2010) [Nine Themes of Digital Citizenship](#). Digital Citizenship Website

9 Wheeler Steve (22 November 2010) [Digital literacy 1: What digital literacies?](#). Post in blog: Learning with 'e's

10 ICT Literacy Assessment. Information and Communication Technology Educational Testing Service (ETS) Teresa Egan, Project Leader, New Product Development

בבית הספר, בבית, במקום העבודה ובקהילה⁸. מושג זה חדש יחסית, שצץ בשלהי העשור הראשון של המאה ה-21, בניסיון לקונקרטיזציה של אוריינות זו בקרב תלמידים על ידי ארגון ה-IEA הבינלאומי, הבוחן בקיאות לומדים בני 15 באוריינות זו, במבחנים בינלאומיים במדינות רבות בעולם, כמו גם בישראל ב-2013.

אוריינות אתית – *ethical literacy*

אוריינות אתית הינה "ידע אתי" שהוא הבסיס לאוריינות האתית הדיגיטאלית המפורטת בהמשך. אוריינות זו מוכרת גם (בדרך כלל כמושג מראשית המאה ה-20) כ"אוריינות מוסרית" - *moral literacy*¹¹. אוריינות אתית היא גישה, ולא רק מיומנות או אמצעי, המסייעת לפתח את ההתנהגות האתית הראויה כקדימות אישית וחברתית. היא כוללת מודעות לחשיבות האתיקה, מחויבות לליבת ערכים משותפת המהווים בסיס להתנהגות אתית, מיומנויות של חשיבה ביקורתית וקבלת החלטות לפתרון דילמות אתיות.

להלן הצעתנו להגדרת "אוריינות אתית":

אוריינות אתית היא יכולת אישית של האדם לפעול בדרך אתית בשגרת חיו, מתוך קבלת החלטות מודעת ומכוונת, בהתחשב במחויבותו לחברה, כמו גם לעצמו.

בפרוט – אוריינות אתית היא היכולת האישית של האזרח לנמק עמדה מוסרית בסוגיות יום יומיות, ולשקול כיצד למצות את הטוב והראוי ביותר האפשרי מכל הזדמנות, לשם העצמה אישית שלא על חשבון הסובב. מודעות זו באה לידי ביטוי באופן שגור באופן החשיבה, בהתנהגות בנקודת המבט על העולם ועל מעשים בהווה ובעתיד.

אוריינות אתית היא מכלול המיומנויות אישיות המבטאות התנהגות לאור עקרונות מוסריים. אלה מתבטאים בזהות מוסרית המתעצבת לאורך חיי האדם. מדובר בתפיסה מוסרית ובביטוייה באופן ההתנהגות. ה"כישורים אתיים" – "ethical skills" אותם רוכש האדם הפכו למושג שגור עוד במאה ה-20, הפכו לשיח שגור בעולם העסקים, ובהמשך הוטמעו גם בתחומי השירות הציבורי והפרטי מכל סוג.

להלן פרוט 10 מאפיינים מהיות אתיות בסיסיות מהם נגזרת אוריינות אתית, על סמך מיזוג בין מגוון הצעות לטקסונומיה של כישורים אלה¹²:

11 BARBARA HERMAN, [THE TANNER LECTURES ON HUMAN VALUES](#). Delivered at Stanford University April 2 3– 24, 1997

12 הצעה למאפייני אוריינות אתית שמבוססת על 3 מקורות שלהלן:

- Baer G., Bunch L., Moffatt A. (2011) [Personal, Ethical and Work Skill](#)
- The State Services Authority (2009) *Public Administration Act 2004*, Victoria Australia > [values](#)
- Profit D. (2009) [Introduction to Ethical Literacy Coach](#). Global Ethics Institute.

1. הוגנות	אי משוא פנים, לעשות את הדבר הנכון
2. אמיתיות	יושר, כנות, לדבוק באמת
3. צניעות	צניעות מתוך הכרה, לא מתוך התבטלות
4. נאמנות	להיות אמיתי לחבריך
5. אדיבות	אדיבות מתוך טוב לב פנימי
6. הודאה	הכרה והתנצלות על טעויות
7. כיבוד האחר	כיבוד והתחשבות האחר, חמלה, יישום קידום ותמיכה בזכויות אדם
8. כיבוד הסובב	כיבוד רכוש האחר וכיבוד הסביבה
9. כיבוד עצמך	הכרת ערך עצמך
10. מנהיגות ואחריותיות	נשיאה באחריות למעשיך, כולל התנהלות כדוגמא מוסרית

מקובל לראות את האוריינות האתית כמורכבת ממספר מרכיבים בסיסיים (על פי Rest ואחרים)¹³ שפירוט שלהם ינתן במאמר ייעודי אחר:

1. **רגישות אתית** (ethical sensitivity) - ראייה והתמקדות באחר ומודעות לשיוכה של סוגיה לתחום המוסר ולהשלכות תוצאות הפעולות שינקטו
2. **שיפוט אתי** (ethical judgment) - שפיטה "אובייקטיבית" של שיקול הדעת המוסרי
3. **מיקוד אתי** (ethical focus) - הפניית הצרכים האתיים בארוע נתון, תוך הפרדת המטרות האתיות בין אחריות אישית-חברתית לבין מענה לאינטרסים אישיים.
4. **בחירה אתית** - קבלת החלטות תוך בחירת של החלופה האתית ההולמת ביותר בהקשר נתון.
5. **פעולה אתית** (ethical action) - היכולת להתנהג אתית תוך נקיטת בצעדים למימוש ההחלטה ולהשגת המטרה המוסרית.

אוריינות אתיקה דיגיטאלית

אתיקה דיגיטאלית היא נגזרת של אוריינות דיגיטאלית ואוריינות אתית – מיומנויות והוכחת יכולויות שימוש וניצול סביבה מקוונת לרווחת הפרט תוך שילוב האוריינות האתית כהתמודדות ערכית עם היבטים וסוגיות אתיות העולים כחלק בלתי נפרד מההתנהלות בסביבה הדיגיטלית.

הצגת המושג ומשמעותו

אדם אתי מתנהל באופן אתי גם במדיה דיגיטאלית. כבוד והתחשבות באחר, אי פגיעה באחר, התחשבות בעצמי וזהירות ממלכודות ומעידות כתוצאה מאי מודעות, הם ערכי יסוד אתיים לאו דוקא ייחודיים לסביבה הדיגיטאלית. יש לשאוף להנחלים ולקיימם בכל הקשר, על אחת כמה וכמה בהבטים שבאים לידי ביטוי או אף מוקצנים באופן מוגבר דווקא בסביבה דיגיטאלית. הטעם להתמקד באתיקה דיגיטאלית, כחלק המשותף

13 (1) [The 4 component model](#); Good Media Good Kids Project Notre Dame university

(2) REST, J.R. (1986) Programs and Interventions, in: J.R. REST (Ed.) Moral Development: advances in research and theory (New York, Praeger)

לאוריינות אתית ולאוריינות דיגיטאלית (ראה איור 1 : אוריינות העידן הדיגיטאלי), הוא בכך שגם אם עקרונות האתיקה האישיים והבינאישיים הם אוניברסליים, וכמעט אינם תלויי זמן ומקום, הרי מאפייני אתיקה דיגיטאליים, המפורטים כאן בהמשך, ייחודיים לתקופה הנוכחית, לתרבות ולמאפייני החברה דהיום (2011), בה תופעות חברתיות ואישיות מרכזיות, כמעט ולא באו לידי ביטוי קודם לכן.

נמצא הקצנה זו למשל בתופעת הספאם - החדירה לפרטיות באמצעות שליחת הודעות ופרסומים שונים באופן אגרסיבי בהיקף ותזמון שאזרח מן השורה לא חווה זאת קודם לעידן הנוכחי, אשר כמעט ואינו ניתן למניעה, אלא בהתעלמות ושליחה אוטומטית וידינית "זבל". תופעה אחרת, האופיינית לעידן הנוכחי ברשת החברתית היא האפשרות להשמיע קול בפומבי, שבא לידי ביטוי במחאה בעלת תפוצה ניכרת, ללא הסתמכות על עובדות, ולגיטימציה לרמיסה גסה של החוק, פרטיות וכבוד האדם. מדובר ברדיפות פומביות ברשת, שמזכירות את הליניץ בכיכר מהעבר, בו הציבור "שופט" על סמך אמוציות והסתה, ללא כל הפעלת שיקול דעת נוספת.

כתוצאה מאפיונים ייחודיים לאתיקה, שכמעט ולא נראו קודם לעידן הדיגיטאלי, מתעורר הצורך לסווגם, להכירם ולבחון כיצד ניתן למנוע ככל האפשר התנהלות לא אתית, בעלת השלכות אישיות וחברתיות משמעותיות.

אוריינות של אתיקה דיגיטאלית

המושג אתיקה דיגיטאלית, Cyber Ethics ומושגים דומים, חדרו לשיח הציבורי והחינוכי החל מתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20¹⁴. אתיקה דיגיטאלית מקובלת כנורמות וכללי התנהגות מעל חוקים, שנחשבים ל"רף" שלא עוברים אותו בכל מקרה, המתחסים להשלכות התנהלות במרחב הדיגיטאלי. מדובר בנורמות וכללי התנהגות מקיפים ומכלילים בהרבה מחוקים, והם חלק משיקוף וביטוי של הפרופיל האתי של כל אזרח. מאחר וחלק מהמאפיינים (מפורטים להלן) חדשים ולא מוכרים, הם טומנים בתוכם מלכודות כתוצאה מחוסר מודעות במספר רבדים: החל ממידע רלוונטי נחוץ, דרך מודעות אישית וכוסר הפשטה וחשיבה על תוצאות המעשים במרחב המקוון.

אוריינות אתיקה דיגיטאלית המוצעת בזאת, כוללת "ארגז כלים" פרקטי לשם יישום על ידי כל לומד ואזרח דיגיטאלי:

- (1) ידע הכולל את מאפייני העידן הדיגיטאלי, המהויות והסוגיות האתיות העולות בהתנהלות בו
- (2) פיתוח מצפון מוסרי, המושתת על הידע והתובנות כיצד נכון וראוי להתנהל גם במרחב הדיגיטאלי
- (3) יכולת של זיהוי סוגיות אתיות תוך רגישות אתית ואיתור מצבים הדורשים התייחסות אתית
- (4) יכולת קבלת החלטות אתיות, תוך חשיבה ביקורתית אודות החלופה האתית ההולמת ביותר בהקשר נתון ושיפוט מוסרי המבוססים על ידע ומודעות של היבטים אתיים בעידן הדיגיטאלי
- (5) יכולת להתנהג אתית, תוך נקיטת צעדים למימוש ויישום פעולה להשגת המטרה המוסרית.

¹⁴ ראו למשל את אחד הספרים הראשונים שיצאו בנושא:

James J. Lynch (1996) Cyberethics: managing the morality of multimedia. Rushmere Wynne

(6) מטה קוגניציה מוסרית המאפשרת חשיבה על הידע, העקרונות, האמונות, התהליכים וההחלטות האתיות

(7) יכולת ביטוי ההחלטות האתיות בבמות הדיגיטאליות ההולמות מתוך תפיסת עולם ואומץ מוסרי

מאפייני אוריינות אתיקה דיגיטאלית

המאפיינים של אתיקה דיגיטאלית, מופיעים במספר ניסוחים ואופנים. להלן פרוט מאפיינים אלה, על סמך מגוון מקורות¹⁵:

(1) **פרטיות** – הפרטיות היא אחד הנושאים המרכזיים בהשלכות האתיות של השימוש במרחב מקוון ובטכנולוגיה עדכנית של נגישות וטיפול במידע, תיעוד, פרסום ותקשורת. לא מדובר בתפיסה חדשה, אלא בכזו שצצה על רקע הטכנולוגיה שמאפשרת חשיפה ופגיעה בפרטיות. עוד לפני דורות רבים אפלטון, שהוטרד מהרוע בטבע האנושי והסיק שהאנשים הוגנים רק מקום שאין להם אפשרות להתנהג אחרת, ולא מבחירה חופשית. כיום אפשרות זו היא הטכנולוגיה שתפסה את מקום הפנטזיה על המלך גיגס וטבעת הקסמים שהופכת אנשים לבלתי נראים¹⁶. על בסיס תזה זו, ניתן לטעון שכיום הטכנולוגיה מאפשרת לאזרח החברה הנוכחית להתנהג במספר אופנים, בין השאר באופן בלתי מוסרי בעליל.

עם זאת, על רקע האפשרות בפגיעה בפרטיות, הקל והמזדמן, תפיסת הפרטיות נמצאת בעיצומו של שינוי. אין ספק שבשנים בקרובות יהיה לכך גם השלכות על התפיסה האתית של הפרטיות, השמירה עליה והפגיעה בה. הרשת החברתית ואתרי השיתוף של מידע במדינות שונות, ווידאו, צילומים, טקסט קולי וטקסט כתוב מערערים את תפיסת הפרטיות המסורתית, שהחלה רק משלהי המאה ה-19, וכבר משתנה שוב. תפיסה מיושנת של הפרטיות היא להגביל ולמנוע את הנגישות של האחרים אל מידע אישי שפוגם ב-"שלושה אלמנטים של סודיות, אלמוניות ולהיות לבד"¹⁷. על פי גישה זו, אנונימיות מתיחסת לזכות האישית להגנה מתשומת לב ציבורית לא רצויה לו. להיות לבד מתייחסת למגבלה על קרבה פיזית בין הפרט לאחרים. סודיות מתייחסת להגבלת המידע מלהתפרסם ברבים בחופשיות.

בגישה עדכנית יותר לעידן הדיגיטאלי, מוצע להבין את הזכות לפרטיות כשליטה של האדם במידע על אודותיו, בהחלטותיו, ובמרחב הפרטי שלו¹⁸. כלומר, הזכות לפרטיות היא הזכות האישית לפרסם ולהנגיש לציבור או לחלק ממנו מידע אישי. זכות זו ניתנת רק לבעל המידע הלגיטימי, ואיננה נתונה בידי אחר. הגדרה זו מונעת מלכתחילה שימוש במידע אישי של אחר, לשם פגיעה בו במובנים שונים, גם פגיעה שלא בכוונה תחילה.

¹⁵ המסגרת המרכזית למאפיינים אלה נלקחה מהערך Digital Ethics בויקיפדיה (אנגלית), ואליה צורפו הרחבות נוספות.
¹⁶ בכתבי אפלטון, פוליטאה ב', מסופר על גיגס מלך לוד (הידוע גם כ-גוגו), שהיה רועה פשוט שמצא טבעת קסמים שהופכת את העונד אותה לבלתי נראה. טבעת זו הפכה את גיגס לאדם לא מוסרי, שהשיג את מעמדו כשליט כל יכול, מרושע ואכזר.

¹⁷ Gavison, R. (1984). *Privacy and the Limits of the Law*. *The Yale Law Journal* 8:421.

¹⁸ בירנהק מ. (2010) *מרחב פרטי: הזכות לפרטיות בין משפט לטכנולוגיה*. נבו הוצאה לאור.

המשמעויות האתיות של הפגיעה בפרטיות במרחב הדיגיטלי הן סוגיות התלויות באחריות האישית של כל אחד שיש לו נגיעה למידע מכל סוג, כמו בעלות והרשאות גישה למאגרי מידע אישי, הצלבת מידע ממספר מקורות פומביים באופן מלא או חלקי, לכדי מידע אישי אודות מישהו ושימוש בו ללא רשות¹⁹ וכד'.

בנוסף, כוללת הזכות לפרטיות הבטים הנושקים לכבוד האדם וחירותו, כמו הגנה על שלום החברה ורווחתה כשהיבטים הבולטים הם, צילומים ללא הסכמה/ ידיעה, שימוש במידע אישי ללא הסכמה, שימוש במאגרי מידע ביומטריים לשימושים שונים על ידי גופים ורשויות וכד'.

(2) **זכות קניין רוחני:** המושג Intellectual property החל להיות משמעותי הלכה למעשה רק בשלהי המאה ה-19, למרות ששורשי המונח ידועים עוד בשנת 1623 (פטנטים) ו-1710 (זכות יוצרים) בבריטניה של אז. קניין רוחני עוסק במאפייני יצירה לא מוחשיים (לא חומריים), שנגזר מהם זכויות בלעדיות בחוק. תחת זכות קניין רוחני יש לבעל הזכות, זכויות בלעדיות על יצירות כמוסיקה, ספרות ועבודות אמנות, תגליות והמצאות, ביטויים וסיסמאות, סמלים ותכנונים מסוימים. הסוגים הנפוצים בקניין רוחני הנם זכות יוצרים, סימנים מסחריים, זכויות על דגמים תעשייתיים/ מסחריים, ואף סודות מסחריים.

זכות הקניין הרוחני תופס מקום מרכזי בהתנהלות במרחב המקוון, בו הקניין הרוחני הופך נגיש וחשוף לציבור, והקלות בשימוש בו ללא הרשאה הופכת את המשתמש לעבריין שעובר על החוק, כי הפיתוי גדול מדי, כמו גם אי מודעות לכך. כך גם סוגיות מרכזיות בנושא כשיתוף קבצים שהם קניין רוחני שבעליהן לא שותף להפצתם. בשירות לא מוסדר זה, כל אחד משתף את הציבור במה שיש לו, גם ללא הרשאה. בכך ניתן באופן אנונימי לשתף ולהעביר יצירות של אחר ללא הגבלה טכנולוגית, ולעקוף את זכות הקניין הרוחני לבעליו.

הסוגיה אינה מתמצת רק בפיתוי להפר זכות קניין בסיסית של אחר שלא ניתן לעמוד בו, בגלל אפשרות הטכנולוגיה, כמו ענידת טבעת הקסמים של גיגס אליבה דאפלטון (ראה כאן למעלה "פרטיות"¹⁶), אלא בסוגיה של זכות הציבור/ הכלל להנות מיצירות שהם חלק ממורשתנו ועולמו התרבותי, כנגד זכות בעליו, שלעתים קרובות איננו היוצר עצמו, לעשות רווחים לביתו. זכות זו ניתנת, לטענת רבים, בחוק די שרירותי, שנחקק לא פעם תחת אינטרסים של גופים כלכליים גדולים על חשבון טובת הציבור, וניתן לשנותו מעת לעת בהתאם ללחץ בעלי ההון. הפתרונות לסוגיות אלה אינן מיידיות, ודורשות מודעות ציבורית בנושא, ואחריות אתית אישית מכל אחד, גם אם ניתן לעבור בקלות על החוק. לצד חינוך והנחלת מודעות לאתית לנושא, מתגבשות עם הזמן הסדרות עדכניות של מודלים כלכליים לא מוכרים בעולם טרום העידן הדיגיטלי, המושתתים בכל מקרה על הצע פתוח של היצירה לציבור, ותגמול ישיר (תשלום מזערי של כל משתמש) או עקיף (פרסומות/ מנוי/ אחר), או אף הסדרים טכנולוגיים כמגבלת שכפול היצירה או אף העברתה מחפץ (גאדג'ט) ייעודי שהנפוץ ביותר הוא קורא ספרים אלקטרוני ייעודי וכד'.

19 ראו למשל הפרות פרטיות של גופי מסחר בישראל שסחרו בהרגלי קניה של לקוחות: "פרטיות שלנו זה לא תמיד העסק שלכם" מדור צרכנות, YNET, 4.06.2011.

העידן הדיגיטלי פתח מרחב חדש של קניין רוחני וסוגיות שימוש הדורשות הסכמה והסדרה, כמו תוכנות, ושירותים מקוונים שונים, שגם הם מתמודדים במודלים כלכליים שלא היו קודם לכן: קוד פתוח, שיתוף פעיל של משתמשים בשירות/ במידע וכדו'. לצד זה צצים ויכוחים וסוגיות מהותיות היכן הגבול בין זכות בעלות לגיטימית וסבירה לעשות רווחים על שירות או מוצר חיוני לציבור, שהמרחב המקוון הוא חלק מרכזי בסוגיות אלה, וכולל זכות חיבור לאינטרנט, זכות שקיפות ציבורית למידע חיוני, שעל מישהו לתחזקו, לעדכנו, לשרת ולהציגו לציבור, עוד לפני שדנו במי הוא בעליו.

(3) **זכות דיגיטלית:** מושג ייחודי לעידן הדיגיטלי הנו "ניהול זכויות דיגיטלית" (Digital rights management – DRM). ניהול זכויות דיגיטליות הוא מונח עבור טכנולוגיות נגישות המשמשים את יצרני החומרה, הוצאות לאור, בעלי זכויות יוצרים שונים, כדי להגביל את השימוש בתוכן והתקנים דיגיטליים. המונח משמש לתיאור כל טכנולוגיה מגבילה בשימוש בתכנים דיגיטליים של משתמשים לא מורשים מראש על ידי ספק השירות או תוכן. הסנונית הראשונה, ובעקבותיה נחקקים חוקים רבים להגבלת שימוש בתכנים ושירותים דיגיטליים הנו חוק המילניום הדיגיטלי (DMCA - Digital Millennium Copyright Act).

(4) **אבטחה:** האבטחה הפכה זה מכבר לנושא מרכזי בדיון האתי, בסוגיה האם עדיפה הגנה על טובת הכלל, או הגנה על זכויות הפרט. מחלוקת מתמשכת זו הפכה מרכזית בעידן הדיגיטלי, אודות העמימות המובנית בקביעת הגבולות בין שתי רשויות הפרט והכלל, ואילו פשרות יש לעשות בנדון. זאת לאור מספר ההולך וגדל של האנשים המחובר לאינטרנט, שמגדיל באופן ניכר את הנתונים אודות מידע אישי שזמינים באינטרנט. נתונים אלה מגבירים את הצורך למודעות והתייחסות לתופעות שהקיפן צומח לממדים מבהילים, כמו גניבת זהות, פשיעה במרחב המקוון וחדירה לצרכי הונאה ופגיעה באמצעות החפיצים האישיים העדכניים כטלפון חכם/ מחשב/ אחר. סוגיות אלה מובילות לשאלות כבדות משקל מי זכאי, או שמא חייב, להסדיר את האינטרנט בהבט של אבטחה? הספק, המדינה, אחר?

(5) **אמינות המידע:** עקב הקלות של הנגישות, כמו גם לעיתים השיתופיות באינטרנט, אנו נתקלים לא פעם בסוגיית אמינות המידע שחומרתה היתה פחותה בהרבה בעידן קדם רשת. מי האחראי על אמתות המידע הנגיש לנו ברשת והנאמנות למקורות שממנו נלקח? אתית, סוגיה זו כלולה בדיון אודות מי רשאי לתרום תוכן ומי נחשב לאחראי על שגיאות ומידע מוטעה. זה גם מעלה את השאלה מי הוא הנפגע ממידע מוטעה זה, ותחת איזו סמכות שיפוטית/אחרת סוגיה זו צריכה להתברר?

(6) **נגישות, צנזורה וסינון:** נושאים אלה הם מקור גדול להרבה סוגיות אתיות מסוגים שונים, הנובעות מעצם השימוש במרחב המקוון, ומאתגרים את ההבנה והתפיסה שלנו את המושג פרטיות, מוגנות, אבטחה ותפיסת החברה שלנו, ומקום האזרח בה. בעבר הופעל בהקשר זה מנגנון בשם "מוגנות" ו"אבטחה". כיום היישומים בהקשר זה הן בצורת תוכנות סינון אתרים/ מידע מקוון, שניתן להכילם על הכל, גם לאלה שאין זה רצונם, תוך פגיעה בזכויות בסיסיות שלהם. למעשה מדובר בצנזורה

הקלאסית, מניעת גישה למידע, אך הפעם רבים מדי יכולים להפעילה, כששיקול הדעת האתי והחוקי נתון בידיהם ללא כל מנגנוני בקרה ופיקוח ציבוריים. יש כאן חשש אמיתי להשתלטות של מעטים, בעלי אינטרסים שאינם עולים בקנה אחד עם טובת ציבורים שונים, וטובת החברה בכלל. חסימה והגבלת נגישות למידע מכל סוג נעשה כבר כיום בקנה מידה קטן – בעלי מאגרי מידע שעשו חוקית ומוסרית להיות של הציבור, ומצד שני הימנעות מחסימת מידע המטיף לשנאה, גזענות, מיניות וכיו"ב. כמו כן מדובר על צנזורה, נגישות וסיון בקנה מידה גדול של מגזרים ומדינות, עד כדי ניתוק מוחלט מנגישות לרשת האינטרנט. באמצע 2011 הכריז האו"ם על נגישות לאינטרנט כזכות אזרחית בסיסית, והסדרות זכויות אלה ילכו וירבו עם הזמן²⁰. התייחסות לסוגיות אתיות אלה, ישפיעו רבות על עיצוב פני החברה העתידית.

(7) חופש המידע וחופש הביטוי - "כל אדם זכאי לחירות הדעה והביטוי" (מתוך ההכרזה לזכויות

האדם). חופש הביטוי וההבעה הוא זכותו של כל אדם להביע את דעתו ולומר את שברצונו לומר, מבלי שיוטלו הגבלות שרירותיות על כך, בכל הדרכים המשמשות לכך: דיבור, כתיבה, יצירה בכל מדיה וסוג בכל שאר דרכי התקשורת. חופש הביטוי נחשב למימוש של חופש הדעה והמצפון, שטעמם ניטל אם נשללת האפשרות לבטא אותם. חופש הביטוי נחשב לאחת מזכויות האדם הבסיסיות, אך לעתים הוא מוגבל באמצעות חקיקה, כאשר הוא מתנגש בערכים אחרים. גבולותיו של חופש הביטוי נתונים בוויכוח מתמיד, ועולה בכל נסיון הסדרה באמצעות כללים מוסכמים או חקיקה, כמו גם מהווה טיעון בכל חילוקי דעות על הפרת פרטיות, פגיעה ברגשות ציבוריים, לשון הרע, פגיעה בכבוד האדם וחרותו וכד'.²¹

חופש המידע הוא מרכיב מרכזי בחופש הביטוי, שכולל חופש הדיבור, הפרסום וחופש החקר. הזכות להביע דעה אישית היא זכות בסיסית בחברה דמוקרטית, בעלת חשיבות עליונה בשמירת כבוד האדם. ככלל ישנם 3 גישות בסיס בנושא זה: אחריות ממשל, אחריות אישית אחריות בינלאומית על האינטרנט חסר הגבולות.

הראשון – הטיעון שהאינטרנט היא סוג של מדיה הנגישה לכל האזרחים, לכן צריך להיות הסדרה מטעם הממשלה בגבולות הסמכות השיפוטית המקובלת במדינה. בכל מקרה לא להותיר זאת להסדר ספונטני ורצון טוב.

השני – "ממשלות של העולם התעשייתי... אין לכן כל ריבונות (על האינטרנט)... אין לנו ממשלה נבחרת, ואין לנו כל רצון שתהיה כזו.... אין לכן זכויות מוסריות למשול בנו..." (מתוך [הצהרת העצמאות של המרחב המקוון](#), ברלאו, 1996)

השלישי – הטיעון שהאינטרנט הינו תחליף לכל הגבולות הקיימים כמו גבולות המדינות. הסמכות צריכה להינתן לגוף בינלאומי, כי ישנם דברים שהם חוקיים במדינה אחת ולא חוקיים באחרת.

20 [UN warns Internet restrictions violate human rights](#). June 03, 2011, JURIST - University of Pittsburgh School of Law.

21 מתוך ערך "חופש הביטוי" ויקיפדיה (עברית).

הפתרון שיתקבל ויתמסד יהיה, כנראה, תמהיל בין שלושת גישות אלה, ולא מימוש של אחד מהם.

(8) **פער דיגיטאלי** – מושג המתייחס ישירות לנושא אתי אודות הזכות הבסיסית לשוויון בין האזרחים בכל הנוגע לחופש המידע. הפער הדיגיטאלי מתייחס לפער הסוציאקונומי בין אלה שיש להם נגישות לטכנולוגית מידע ותקשורת, ובין אלה שאין להם. כיום (2011) הפער הדיגיטאלי מתייחס יותר לפערי האוריינות הדיגיטאלית – בין אלה בעלי האוריינות, לבין אלה שבגלל חוסר הזדמנויות ומחסור באמצעים, לא זוכים להנחלה אפקטיבית.

(9) **מיניות ופורנוגרפיה** - מיניות ופורנוגרפיה הן תופעות במרכז השיח הציבורי של הסכנות, הפגיעה ואי המוגנות ברשת. תופעות אלה, אף שהיו קודם לעידן הרשת, הפכו למטרדים נפוצים בגלל קלות הנגישות לחומרים אלה, וקלות העברת מסרים במדיית שונות בתקשורת המקוונת לחפצים האישיים. מחקרים רבים העוסקים בפגיעה ברשת, כמו גם השיח הציבורי, מתמקדים בין השאר, במידת ההטרדות באמצעות מסרים מיניים שמועברים בהסכמה וגם לא בהסכמה בטקסטים ותמונות. מפגע זה נחשב לפגיעה מקוונת, למרות שלא כל אחד מבני הנוער שחוה זאת, מפרש זאת כפגיעה, בעוד אחרים רואים בזאת איום של ממש²². הסוגיות בהקשר זה דנות במידת האיפסור, הנגישות ולגיטימיות נורמטיבית וחוקית בהגבלת זכות היסוד לשימוש בחומרים אלה בהקשרים שונים, במיוחד בקרב צעירים. המודעות האתית, במיוחד בקרב צעירים, באה לידי ביטוי בנושא זה, במניעת הטרדות אחרים בחומרים אלה, ובתובנה האישית של מקום הפורנוגרפיה בעיצוב האישיות על רקע תפיסת המיניות.

(10) **גזענות והפצת שנאה** – אף שאתגרים אתיים אלה, כמו גם המיניות, שייכים לזכויות חופש הדיבור והמידע, כמפורט כאן למעלה, יש להם משקל גדול במרחב המקוון, ובסוגיות שכל אזרח עומד בפניהם, שגם הרשויות, במסגרת תקנונים, נורמות, כללים וחוק נדרשים להם. האתגר האתי המרכזי הוא קביעת הגבול בין חופש הביטוי, לבין הסתה והפרה של הסדר החברתי וזכות המוגנות הבסיסית של כל אזרח, בכל הקשור לפרסום דיעות והסתה גזעניות, אלימות וכאלה הסוטות מכל נורמה חברתית מקובלת עד כדי מתן לגיטימציה לפגיעה של ממש, כמו למשל, לגיטימציה של הפדופיליה כ"אהבת ילדים", או הסתה להשמדת עם וכל דיעה שמביעה לגיטימיות בפגיעה לא מוחשית, כמו גם פיזית באחרים מכל סיבה.

(11) **הזכות למוגנות מפגעי הרשת** – האתיקה הדיגיטאלית מתאפיינת בין השאר במניעה, על ידי הנחלה, חינוך והסברה, ומצד שני מעודדת את הזכות למוגנות מפני **פגיעה מקוונת**. פגיעה מקוונת הנו מושג המתייחס להצקה, הפחדה ולהטרדה באמצעות הרשת והטלפונים: בדוא"ל, מסרים מידיים ברשת, בלוג, טלפונים ניידים, משחקי רשת מקוונים, רשת חברתית. מקובל להשתמש במספר כינויים כהטרדה אלקטרונית - e-bullying, electronic harassment, פגיעה

²² Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., and Ólafsson, K. (2011). [Risks and safety on the internet: The perspective of European children](#). Full Findings. LSE, London: EU Kids Online.

באמצעות מסרים מידיים (SMS bullying), פגיעת ניידים mobile bullying, פגיעה און-ליין online bullying, פגיעה באמצעות ווידאו, פגיעה באמצעות כלי השיתוף באינטרנט וכד²³. ככלל מדובר בפגיעה מכוונה תחילה ברווחת האחר ובכבודו. הזכות למוגנות מפני פגיעה מקוונת מושתתת על העובדה שחלק מהפגיעה בין בני נוער מתרחשת במרחב המקוון, באמצעות רשת האינטרנט והתקשורת הסלולרית והאחרת באמצעות החפיצים האישיים. מחקרי עומק על פני אוכלוסיות גדולות מראים שתופעה זו קטנה בהרבה מהמקובל בשיח הציבורי. מדובר על אחוזים בודדים מקרב המשתמשים, כשהפגיעה בחצר, ברחוב ובבית הספר גדולה פי שניים. גם שיעור הפגיעות המיניות והאחרות, כולל התאבדויות, קטן בהרבה מהשיח הציבורי בעניין, ואינו גדל בשנים האחרונות, גם לא בנוכחות הרשת החברתית והתקשורת המקוונת בכלל²⁴. עם זאת, ניתן בחינוך אתי הולם להקטין גם תופעה זו.

(12) **מניעת הונאות, פשעים וחבלה** – לצד הזכות למוגנות, האתיקה הדיגיטלית עוסקת גם במניעת

ההונאות, פשעים וחבלה הנעשים באמצעות הרשת. המפגעים הבולטים הם:

- מניעת הונאות על ידי רמייה, גניבת סיסמאות, שימוש בהרשאות של אחר לשם קבלת דבר במרמה והפרת אמונים.
- מניעת פריצות למערכות מחשוב ציבוריות ואישיות שלם חבלה או להשיג מידע במרמה. כולל סוגיית "פריצה ברשות" (CEHs - "certified ethical hackers")²⁵, למנוע מראש חבלות במחשבי הארגון על ידי שימוש בכישורי פריצה שפוגעים בפוגעים מבחינת "הגונב מגנב פטור".
- מניעת העתקות ושימוש במידע שלא ביושר כדי להציג מצג שווא של ידע אישי.

סיכום

במאמר זה נסקרים המושגים המרכזיים של אוריינות דיגיטלית ואזרחות דיגיטלית דהיום (2011) כתשתית לאתיקה הדיגיטלית. כדי לדון באוריינות אתית דיגיטלית, שהיא חלק בלתי נפרד מאזרחות דיגיטלית עדכנית, פורש מאמר זה מיפוי ופרוט המושגים המרכזיים והקשרים ביניהם של כישורי אוריינות העידן הדיגיטלי, הנדרשים מאזרח ולומד כחלק ממימונויות "המאה ה-21". הזרקור מופנה אל האוריינות האתית כחלק מכישורי המאה ה-21. במאמר תשתית ל"ארגז כלים" להנחלת אוריינות אתית דיגיטלית, בו מפורטים מאפייני האוריינות האתית הדיגיטלית והתשתית העיונית שלהם. ■■

[תנאי השימוש בתוכן המאמר](#)

מתקוונים לאתיקה

23 מתוך מיזם [מתקוונים לאתיקה](#) מדור [פגיעה מקוונת – cyberbullying](#) (2009)

24 רותם ואבני (2011) [פאניקת הפייסבוק-הסכנות ברשת – זה לא מה שחשבתם](#). מיזם [מתקוונים לאתיקה](#)

25 Vinnie Mirchandani (2010) [Digital Ethics: we need to move way beyond privacy](#)